

CEL DINTII „EX-LIBRIS“ ROMINESC

Nicolae Vătămanu

Nu există încă la noi un istoric al micii opere de grafică (mai totdeauna o gravură) menită să adauge prin frumusețea și simbolul ei o valoare în plus cărții iubite și să-i ateste proprietatea, obicei păstrat încă de pe vremea când, mai rară decât astăzi cartea circula și pentru plăcerea prietenilor, nu numai a posesorului ei. Printre oamenii de carte, care aveau biblioteci, medicii au format o categorie bine diferențiată; ei au recurs de cu vreme, dar în măsura posibilităților, la mărcile de carte, așa încât cineva a putut, cu mult adevăr, să spună că ex-librisurile au construit o „artă sanitară“.

Despre cel dintii ex-libris românesc, care se întâmplă să fie al unui medic bucureștean, de aproape trei veacuri, vom da câteva precizări, care credem că interesează și istoria artelor.

Marca de carte a apărut foarte de vreme. Se citează astfel un ex-libris al „Școlii de medicină din Paris“ din 1395; pe la finele veacului al XVI-lea există în Franța un număr de medici care posedau mărci de carte armoriolate.² Mai aproape de noi, în Polonia s-a publicat de curind o interesantă culegere de ex-librisuri din secolul XVI—XVII-lea care au aparținut unor nobili și clerici;³ medicii aci nu sint reprezentați. Explicația este ușoară; un istoric al mărcilor de carte scrie: „Ex-librisurile medicilor rămân încă rarissime pînă în veacul al XVI-lea, fără îndoială pentru că erau săraci (...) și trebuiau să se mulțumească a-și așterne în latinește mențiunea „ex-libris“ urmată de semnătură⁴. Așa a făcut *Rabelais*⁵ și tot astfel, la noi, cei doi mari învățați romini din secolul al XVII-lea: stolnicul *Constantin Cantacuzino* și *Dimitrie Cantemir*. Pe opera masonică a vetitului medico-filosof veronez *Girolamo Fracastoro*⁶, cel care a descris.

¹ F. Alberti, *L'Ex-libris italiano dell'Arte Sanitaria*, Minerva Medica, Torino, 48 (1957) 54, 1166.

² Th. Vetter *L'Art de guérir a travers l'Ex-libris, médical*, Presse médicale, 69 (1961), 56, 2865.

³ Edward Chwalewik, *Ex-librisy Polskie szesnastego i siedemnastego Wieku*, Wrocław, 1955.

Dintre lucrările generale asupra problemei notăm: Walter von Zur Westen, *Ex-libris*, Leipzig, 1901; Henry-André, *Ex-libris*, Paris 1908; Olivier et Valet, *Essai de repertoire des ex-libris*, Paris, 1927; Jacopo Gelli, *Gli Ex-libris italiani*, Milano, 1930; E. D. Gribanov, *Ex-libris de Médecins et d'institutions médicales en Russie et dans l'U.R.S.S.*, în *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica*, 1963, 27, 223.

⁴ Th. Vetter, op. cit.

⁵ Th. Vetter, *Cinquante Ex-libris composés pour des médecins par un médecin*, Lab. Geigy, Paris, 1962.

⁶ Hieronymi Fracastorii Veronensis *Operarum* Lugduni, MDXCI, în *Biblioteca Acad. R.P.R.*

între altele, cel dintîi noua epidemie ucigătoare de sifilis din veacul al XVI-lea. posesorul a însemnat în josul paginii de titlu: „Ex libris Constantini Cantacuzeni“; iar pe o culegere de ştiri tipărite privind războiul turco-german⁷, numai atît: „Ex L. C. Cantacuzeni“. Celălalt mare învăţat român, scria plin de mindrie pe un „*Dictionarium graeci-latinum*“ așa: „*Ex-libris Ioannis Demetrii Kantemyr Vaivodae, principis terrarum Moldaviae sum*“. Alături se vede pecetea domnească cu bourul și leatul 1693.⁸

Însă cel dintîi ex-libris gravat, românesc, este al medicului brîncovenesc *Pantoleon Calliarhi*. Nu este în întregime gravat, după cum se va vedea îndată, ci o alcătuire de caractere tipografice cu o gravură centrală. Il socotim românesc fiindcă a fost executat aici la noi, chiar dacă posesorul era un străin.

Ceea ce se remarcă din primul moment este mărimea acestui ex-libris, dacă îl raportăm la dimensiunile actuale; fără îndoială că proporțiile au fost impuse de mărimea literelor și poate de comoditatea gravurii de a sculpta o imagine mai mare decît una mică. Incadrat într-un chenar tipografic ornamental obișnuit, ex-librisul are în partea de sus un text grecesc de trei rînduri, care se traduce astfel: „Dintr-ale lui Pantoleon Calliarhis Hiotul, doftorul cel mare al prea seninei domnii a Ungrovlahiei“. Jos un text asemănător este dat în latinește: „*Ex (libris) Panteleonis Calliarhi philos: ac Medic:inae/ Doct:oris Celsissimi: principis Valachiae/Archiatri*“, și dedesubt, în grecește se dă data: „1692 iulie 12“. Pe marginile gravurii se văd opt majuscule grecești: P.T.L.O. și K.L.A.H., reprezentînd numele posesorului. În sfîrșit, într-un cartuș gravat se vede un leu încoronat, șezînd, spre stînga, cu o pasăre în laba dreaptă.

Pantoleon Calliarhi documentar ne este cunoscut ca arhiatros („doftorul cel mare“) al lui *Constantin Brîncoveanu* din ianuarie 1694.¹¹ Ex-librisul ne dovedește însă că ocupa această funcție de la 12 iulie 1692, cel puțin; este însă probabil că și mai înainte exercita medicina la curtea domnească. Era de neam grec, originar din insula Hios, scoborîtor dintr-un neam de cărturari. El însuși avea aici la noi o bibliotecă din care au mai rămas, identificate, trei cărți împodobite cu acest ex-libris.¹² După moartea patronului său, *Constantin Brîncoveanu*, *Calliarhi* a rămas aci printre noi. El a murit la 20 ianuarie 1725 și a fost înmormîntat, probabil, la mînaștirea Sf. Ioan

⁷ Veridica Raccolta de giornali din Buda, Venezia, 1686, in Biblioteca Acad. R.P.R.

⁸ N. Iorga, Vești nouă despre Dimitrie Cantemur, Floarea Darurilor, II (1907), 3, 35.

⁹ Manuscrisul pe care este aplicat ex-librisul are dimensiunile de 19 pe 14 cm. și piesa grafică acoperă aproape în întregime pagina.

¹⁰ G. D. Florescu, P. S. Năsturel, P. I. Cernovodeanu, Lapidariul bisericii Stavropoleos din București, B.O.R., 79 (1961), 11—12, 1081.

¹¹ Condiția de venituri și cheltuieli a vistieriei de la leat 7207—7212 (1694—1704), Revista Istorică a Arhivelor Romîniei, Buc., 1873.

¹² Tomos Catalaghis, 1694 (descriș de E. Legrand, Bibliotheque Hellénique, III. Paris, 1895, 29); Enchiridionul lui Ioan Cariofil, Snagov, 1697 (descriș de G. D. Florescu și colab. op. cit.) și un manuscris grecesc. un compendiu de dietetică medicală redactat de Theophanes Nonnos din ordinul împăratului Constantin VIII Porfirogenetul (descriș de N. Vătămanu, Dezvoltarea asistenței medicale în veacul al XVII-lea, ms.)

cel mare. Lăspedeia care i-a acoperit mormîntul se găsește în lapidariul de la Stavropoleos.¹³

Revenind, după această scurtă paranteză biografică, la ex-librisul lui *Pantaleon Calliarhi*, constatăm că face parte din categoria alegorică și nu din cea armoriată.¹⁴ Prin urmare vom examina alegoria încercînd să-i descifrăm sensul, dat fiind că s-a afirmat că: „ex-librisul reprezintă omul”.¹⁵ De la început apare evident că prezența leului îl indică pe posesor: Pantaleon. În alegoria heraldică¹⁶, leul, regele patrupedelor este foarte des folosit pentru a reprezenta nobilimea, eroismul, puterea, etc. Incoronarea sporea aceste atribute. Pantaleon, coborîtor dintr-un neam vechi de cărturari (un predecesor, *Antonio Calliarhi* era medic, „pneumaticos”, pe la 1590)¹⁷, se consideră desigur îndreptățit să folosească leul și sub acest aspect, nu numai ca o aluzie onomastică! În ce privește însă pasărea, ea pare a fi o simplă vrăbie (*passera*) care simbolizează pe omul dedat peregrinărilor, călătoriilor de studii prin care încearcă să-și apropie o experiență de viață și de profesie. Este, într-adevăr ceea ce făceau medicii timpului și mai cu deosebire acești greci, care după ce-și terminau studiile la vreo universitate italiană (Padova, Bologna, Roma) plecau să viziteze orașele din Asia mică, Egipt și Grecia, unde existau vechi tradiții medicale pe care numai astfel le puteau cunoaște.¹⁸

Poate că mai înainte de a încheia această notă, ar trebui să ne întrebăm cine a fost artistul care a executat ex-librisul lui Pantaleon Calliarhi. Nu avem nici un indiciu în acest sens, știm însă că toți acești medici erau în strînsă legătură cu mișcarea culturală de la noi; este destul să menționăm că trei dintre medicii curții lui *Brîncoveanu* predau cursuri la Academia domnească din București¹⁹, că erau (ca *Ioan*, apoi *Ierotei*, *Commen*) colaboratori ai lui *Antim* la tipografia acestuia. În afară de *Antim* însuși, care era un bun sculptor în lemn, mai cunoaștem cel puțin trei xilografi, cu reale calități: pe *Ioanichie*, *Ursul* și *Dimitrie*. La aceștia adăugăm acum și un medic, pe *Alexandru Helladius*, care a desenat portretul lui *Petru cel Mare*, pe care l-a gravat apoi *A. C. Fleischmann* și care împodobește lucrarea lui *Helladius*, un adevărat tezaur de informații culturale asupra epocii. Unul dintre aceștia a fost desigur și autorul ex-librisului lui *Pantaleon Calliarhi*, primul și multă vreme singurul la noi.

Sosit la redacție: 2 martie 1964.

¹³ G. D. Florescu și colab., op. cit.

¹⁴ Alt cunoscut medic brîncovenesc, Bartolomeo Ferrati, era conte papal și nu deținea titlul, după cum s-a afirmat, de la împăratul Austriei, care i l-ar fi acordat la cererea lui Brîncoveanu.

¹⁵ F. Alberti, op. cit.

¹⁶ Marc Antonio Ginanni, *l'Arte del blazone dichiarata per alfabeto*. Venezia. MDCCLVI. p. 104.

¹⁷ G. D. Florescu și colab., op. cit.

¹⁸ N. Vătămănu, *Iacob Pylarino, medic al curții domnești din București*, în „Din istoria medicinei românești și universale”. Buc., 1962, 121.

¹⁹ Alex. Helladius, *Status praesens Ecclesiae graecae, Noricum*. MDCCXIV. 17.

Fig. nr. 1: Cel dintii „Ex-libris” rominesc.